

Úvod: Směrem k logice kultury

0.1. Projekt teorie sémiotiky

0.1.1. Cíle zkoumání

Cílem této knihy je prozkoumat teoretickou možnost a sociální funkci jednotného přístupu ke každému jevu signifikace a/nebo komunikace. Takový přístup by měl nabýt formy *obecné sémiotické teorie*, schopné vysvětlit každý případ znakové funkce z hlediska základních systémů prvků uvedených ve vzájemný vztah jedním či více kódy.

Projekt pro obecnou sémiotiku⁽¹⁾ by měl zahrnovat: a) *teorii kódů* a b) *teorii znakové produkce* – tato druhá teorie bere v úvahu široký okruh jevů jako například běžný způsob užívání jazyků, evoluci kódů, estetickou komunikaci, různé typy interaktivního komunikativního chování, užití znaků k vyjádření mínění o věcech či stavech světa apod.

Poněvadž tato kniha představuje pouze předběžné zkoumání takové teoretické možnosti, její první kapitoly jsou nutně podmíněny současným stavem umění a nemohou se vyhnout otázkám, které – výhledově v budoucnu – budou definitivně odloženy stranou. Aby bylo dosaženo rigoróznější definice funkce znaku a typologie způsobů znakové produkce, je především třeba uvažovat nejprve o všeúčelovém pojmu 'znaku' a o problému typologie znaků (společně se zjevně neredukovatelnými formami sémiotického zkoumání, které předpokládají).

Proto bude první kapitola věnována analýze pojmu 'znaku', aby bylo možné odlišit znaky od ne-znaků a přeložit pojem 'znaku' do flexibilnějšího pojmu *znakové funkce* (který lze vysvětlit v rámci teorie kódů). Tato rozprava mi umožní požadovat rozlišování mezi 'signifikací' a 'komunikací': sémiotika signifikace v zásadě vyžaduje teorii kódů, kdežto sémiotika komunikace vyžaduje teorii znakové produkce.

Rozdíl mezi teorií kódů a teorií znakové produkce neodpovídá rozdílu mezi '*langue*' (jazykem) a '*parole*' (mluvou), kompetencí a performancí, syntaktikou (a sémantikou) a pragmatikou. Jedním z cílů této knihy je překlenout tyto rozdíly a nastínit teorii kódů, která zahrnuje i pravidla diskurzivní kompetence, tvoření textu, kontextové a okolnostní (či situační) odstranění víceznačnosti, a proto navrhuje sémantiku, která bude v rámci svého systému řešit mnoho problémů tzv. pragmatiky.

Není náhodou, že rozlišujícími kategoriemi jsou signifikace a komunikace. Jak uvidíme v kapitolách 1 a 2, signifikační systém (a tedy kód) existuje tehdy, když existuje společensky konvencionalizovaná možnost generování znakových funkcí, ať již jsou funkativy* takových funkcí diskrétní jednotky zvané znaky nebo větší části diskurzu, za předpokladu, že korelace byla již dříve postulována společenskou konvencí. Naproti tomu komunikační proces existuje tehdy, když možnosti nabízené signifikačním systémem jsou využívány tak, aby fyzicky produkovaly vyjádření mnoha praktických cílů. Rozdíl mezi oběma teoretickými přístupy, který je nastíněn v kapitolách 2 a 3, se tak týká rozdílu mezi pravidly a procesy (či řečeno obrazně aristotelovskými termíny mezi potenci a aktem). Jakmile však jsou požadavky na provedení procesu společností uznány a předcházejí samotný proces, pak se tyto požadavky zařazují mezi pravidla (stávají se pravidly diskurzivní

* funkativ = nositel funkce (*pozn. překl.*)

kompetence nebo pravidly 'parole' předvídanými z pozice 'langue') a mohou být vyjádřeny teorií fyzické produkce znaků, pouze pokud již byly kódovány. I když se teorii kódů a teorii znakové produkce daří eliminovat naivní a nerelační pojem 'znaku', tento pojem se zdá být vhodným v každodenním jazyce a v hovorových sémiotických diskusích, takže by neměl být úplně opuštěn. Zbavit se jej by bylo zbytečně intelektuální. Atomový fyzik velmi dobře ví, že tzv. 'věci' jsou výsledkem složité souhry mikrofyzikálních vztahů, a přesto může klidně mluvit o 'věcech', kdykoliv je to vhodné. Podobně budu i já užívat slova /znak/, kdykoliv lze předpokládat korelační povahu znakové funkce. Nicméně čtvrtá kapitola této knihy bude věnována diskusi o samotném pojmu 'typologie znaků': vycházejí z Peirceovy trichotomie (symboly, indexy a ikony) pokusím se ukázat, do jaké míry tyto kategorie pokrývají jak mnohem členitější pole znakových funkcí, tak artikulovanou řadu operací 'znakové produkce', vyvolávající komplexnější *n*-chotomii různých způsobů znakové produkce.

Obecná teorie sémiotiky bude považována za platnou podle její schopnosti nabídnout vhodnou formální definici pro každý druh znakové funkce, ať již byl popsán a kódován nebo nikoliv. Typologie způsobů znakové produkce se tak snaží navrhnout kategorie schopné popsat dokonce i ještě nekódované znakové funkce, konvencionálně předpokládané v tom okamžiku, v jakém se objevují poprvé.

0.1.2. Meze výzkumu

Při snaze vypořádat se se všemi těmito předměty bude projekt obecné sémiotiky narážet na určité meze či prahy. Některé z nich jistě spočívají v čistě dočasné úmluvě, jiné jsou určeny samotným předmětem disciplíny. První nazvěme 'umělými hranicemi', druhé 'přirozenými hranicemi'; v 0.9. ukážeme, že existuje třetí forma prahu, která je gnozeologické povahy).

* Eco zde uvádí angl. termín „political“, který z důvodu zavádějících konotací tohoto pojmu i z důvodu ekvivalence k termínu „přirozené“ překládám jako umělé, nikoliv tedy politické. Eco se tak snaží poukázat na konvenčnost, možnou flexibilitu těchto hranic. (pozn. překl.)

Obecný úvod do sémiotiky musí buď rozeznávat nebo stanovit, respektovat či překročit všechny tyto prahy. *Umělé hranice* jsou trojího typu:

(i) Existují 'akademické' meze v tom smyslu, že mnoho disciplín jiných než sémiotika se již chopilo nebo se v současnosti chápe výzkumu předmětů, které sémiotik musí rozpoznat jako předměty svého zájmu; např. formální logika, filozofická sémantika a logika přirozených jazyků se zabývají problémem pravdivosti výroku a různými druhy tzv. 'řečových aktů', zatímco mnoho směrů v kulturní antropologii (např. 'etnometodologie') řeší tytéž problémy nazírané z jiného úhlu; sémiotik může jen vyjádřit přání, aby se jednoho dne objevila obecná sémiotická disciplína a všechny tyto výzkumy a vědecké disciplíny byly uznány za její dílčí odvětví. Prozatímní sémiotický přístup se může zatím pokusit přijmout výsledky těchto disciplín a předefinovat je v rámci svého teoretického systému.

(ii) Existují 'kooperativní' meze v tom smyslu, že různé disciplíny pečlivě vypracovaly teorie či deskripce, které každý uzná za sémioticky relevantní (např. lingvistika a teorie informace vykonaly důležitou práci na pojmu kódu; kinesika a proxemika bohatě prozkoumaly nonverbální způsoby komunikace atd.): v tomto případě by přístup obecné sémiotiky měl pouze navrhnout jednotný soubor kategorií, aby tato spolupráce byla co nejvíce plodná; to může současně eliminovat naivní zvyk překládat lingvistické kategorie (prostřednictvím nebezpečných metaforických substitucí) do jiných systémů.

(iii) Existují 'empirické' meze, za nimiž se nachází celá skupina jevů, které jsou nepochybně sémioticky relevantní, přestože se různým sémiotickým přístupům ještě úplně nepodařilo podat jejich uspokojivou teoretickou definici: např. malované obrazy a mnoho typů složitých architektonických a urbanistických objektů; tyto empirické meze jsou dost nepřesné a neustále se krok za krokem posouvají, jak se objevují nové výzkumy (např. k problému sémiotiky architektury od r. 1964 do r. 1974 viz Eco 1973 e).

Přirozenými hranicemi míním v zásadě takové, které sémiotický přístup nemůže překročit; existuje totiž nesémiotická oblast, neboť jsou jevy, které nelze chápat jako znakové funkce. Avšak stejným termínem také míním široký okruh jevů, ukvapeně pokládaných za sémioticky irelevantní. Jsou to kulturní oblasti, v nichž lidé neuznávají příslušnou

existenci kódů nebo, jestliže ano, nerozeznávají sémiotickou povahu těchto kódů, tj. jejich schopnost generovat kontinuální produkci znaků. Poněvadž se pokusím navrhnout velmi širokou a komplexní definici znakové funkce – proto napadám výše uvedená odmítnutí – bude se tato kniha zabývat i takovými jevy. Konkrétně s nimi budeme pracovat přímo v tomto Úvodu: budou se krýt s celou řadou kulturních jevů, jakkoliv domyšlivým se tento přístup může na první pohled zdát.

0.1.3. Teorie lži

Tento projekt sémiotiky, umožňující studovat kulturu jako celek, a tak pohlížet na ohromnou řadu objektů a událostí jako na znaky, může působit dojmem arogantního 'imperialismu' ze strany sémiotiků. Jestliže disciplína definuje jako svůj vlastní předmět 'cokoli', a z tohoto důvodu o sobě prohlašuje, že se zabývá celým světem (a ničím jiným), hraje riskantní hru. Obvyklá námitka 'imperialistickému' sémiotikovi je tato: pokud definujete burský oříšek jako znak, sémiotika se pak zřejmě bude zabývat i burákovou pomazánkou – ale není tento postup poněkud nečestný? V této knize, kde se opírám o vysoce hodnověrnou filozofickou a sémiotickou tradici, se pokusím demonstrovat, že – sémioticky vzato – není podstatný rozdíl mezi buráky a burákovou pomazánkou na straně jedné a slovy /buráky/ a /buráková pomazánka/ na straně druhé. Sémiotika se zabývá vším, co může být *chápáno* jako znak. Znakem je všechno, co můžeme chápat jako významovou substituci něčeho jiného. Toto něco jiné nemusí nutně existovat nebo být aktuálně někde přítomno v okamžiku, kdy znak toto něco zastupuje. *Sémiotika je tudíž v podstatě disciplína studující vše, co může být užito ke lhaní.* Jestliže něco nemůže být užito k vyslovení lži, nemůže být užito ani k vyslovení pravdy: nemůže být de facto užito vůbec k 'mluvení'. Domnívám se, že definici 'teorie lži' lze chápat jako poměrně komplexní program obecné sémiotiky.

0.2. 'Sémiotika': obor nebo disciplína?

Jakékoliv studium mezi a zákonů sémiotiky musí začít určením, zda (a) se termínem 'sémiotika' rozumí *specifická disciplína* se svou vlastní

metodou a přesně vymezeným předmětem; nebo zda (b) sémiotika je *oborem studijních disciplín*, a tudíž repertoárem zájmů, které ještě nejsou úplně sjednoceny. Jestliže by sémiotika byla oborem, pak by sémiotické studie byly oprávněny samotnou svou existencí: sémiotiku by bylo možné definovat induktivně extrapolací řady konstantních tendencí z oboru studií, tedy jako unifikovaný model.

Jestliže by sémiotika byla disciplínou, pak by měl badatel deduktivně navrhnout sémiotický model, který by posloužil jako parametr, o který by bylo možné se opřít při zahrnování nebo vylučování různých studií z oboru sémiotiky.

Nelze se tedy pustit do teoretického výzkumu, aniž bychom se odvážili navrhnout teorii a základní model jako vodítko pro následný diskurz; celý teoretický výzkum musí mít nicméně odvahu specifikovat své vlastní rozpory a měl by je odhalit tam, kde nejsou zjevné.

Jako výsledek musíme mít především na paměti *sémiotický obor*, jak se jeví dnes, tj. ve všech svých četných a různorodých formách a se všemi svými nesrovnalostmi. Je tedy třeba navrhnout zjevně zjednodušený *model výzkumu*. Nakonec budeme muset být s tímto modelem neustále v rozporu a izolovat všechny takové jevy, které mu neodpovídají a které jej nutí k restrukturační a k rozšíření záběru. Tímto způsobem se nám snad podaří vyznačit (jakkoli provizorně) prostor budoucího sémiotického výzkumu a navrhnout jednotnou metodu přístupu k jevům, které se zdály být vzájemně značně odlišné a dosud neredukovatelné.

0.3. Komunikace a/nebo signifikace

Na první pohled bude tento přehled vypadat jako výčet *komunikativního chování*, jež tak naznačuje *jednu* z hypotéz určujících mé bádání: sémiotika studuje všechny kulturní procesy jako *procesy komunikace*. Mohlo by se tedy zdát, že výchozí *systém signifikací* umožňuje jakýkoli z těchto procesů. Je velmi důležité toto rozlišení objasnit, abychom předešli nebezpečným nedorozuměním či některým nedobrovolným volbám vnucovaným současnými sémiotiky. Je absolutní pravdou, že existují některé významné rozdíly mezi sémiotikou komunikace a sémiotikou signifikace, toto rozlišení však nestaví oba vzájemně se vylučující přístupy do opozice.

Definujme tedy komunikativní proces jako cestu signálu (nikoliv nezbytně znaku) od zdroje (prostřednictvím vysílače, po kanálu) k cíli. V procesech stroj-stroj nemá signál schopnost označovat, neboť cíl je určen *sub specie stimuli*. V tomto případě nejde o signifikaci, ale o přenos nějaké informace.

Jestliže je cílem lidská bytost či 'adresát' (není nutné, aby člověk byl zdrojem nebo vysílačem za předpokladu, že je vyslán signál řídící se systémem pravidel rozpoznatelným lidským adresátem), jsme naopak svědky procesu signifikace – pokud není signál pouhým stimulem, ale vzbuzuje u adresáta interpretační reakci. Tento proces je umožněn existencí kódu.

Kód je systém signifikace, pokud spojuje přítomné entity s nepřítomnými jednotkami. Když – na základě příslušného pravidla – něco, co je aktuálně prezentováno adresátovu vnímání, *zastupuje* něco jiného, jde o *signifikaci*. V tomto smyslu není adresátovo aktuální vnímání a interpretační chování nezbytně nutné pro definici signifikačního vztahu jako takového: stačí, když kód bude předvídat ustanovenou shodu mezi tím, co *zastupuje*; a jeho korelát, shodu platnou pro každého možného adresáta, i když žádný adresát neexistuje nebo nikdy existovat nebude.

Signifikační systém je autonomní sémiotický konstrukt, jehož abstraktní modus existence je nezávislý na jakémkoliv možném komunikativním aktu, který umožňuje. Naopak *každý akt komunikace k lidské bytosti nebo mezi lidskými bytostmi* (s výjimkou procesů stimulace) – nebo jakýmkoliv jiným inteligentním biologickým či mechanickým zařízením – *předpokládá systém signifikace jako svou nutnou podmínku*.

Je možné, i když snad nijak zvlášť žádoucí, založit sémiotiku signifikace nezávisle na sémiotice komunikace: je však nemožné založit sémiotiku komunikace bez sémiotiky signifikace.

Jakmile připustíme, že tyto dva přístupy musí postupovat rozdílnými metodologickými cestami a vyžadují odlišné soubory kategorií, je metodologicky nezbytné uznat, že v kulturních procesech jsou vzájemně zcela provázány. To je důvod, proč následující soupis problémů a výzkumných technik směřuje dohromady oba aspekty sémiotického jevu.

0.4. Umělé hranice: obor

Přijmeme-li tuto skutečnost, pak následující oblasti současného bádání – které začíná zdánlivě u 'přirozenějších' a 'spontánnějších' komunikativních procesů a pokračuje ke složitějším 'kulturním' systémům – lze pokládat za náležející sémiotickému oboru.

Zoosémiotika: představuje nejnižší mez sémiotiky, protože se zabývá komunikativním chováním nelidských (a tedy nekulturních) komunit. Prostřednictvím studia zvířecí komunikace však můžeme dospět k definici, z jakých biologických složek se skládá lidská komunikace: nebo jinak řečeno poznání, že i na úrovni zvířat existují vzorce signifikace, které mohou být do jisté míry definovány jako kulturní a společenské. Proto je sémantická oblast těchto odborných názvů širší a v důsledku toho je širší naše pojetí kultury a společnosti (Sebeok, 1967, 1968, 1969, 1973).

Čichové znaky: již romantický básník (Baudelaire) zdůraznil existenci 'kódu vůně'. Jestliže existují vůně s konotativní hodnotou v emotivním smyslu, pak také existují pachy s přesnými referenčními hodnotami. Mohou být studovány jako indexy (Pierce, 1931), jako proxemické ukazatele (Hall, 1966) nebo jako chemické kvalifikátory atd.

Hmatová komunikace: je studována psychologii, je přítomna a projevuje se v komunikaci mezi slepci a v proxemickém chování (Hall, 1966), je rozšířena, aby zahrnovala jasně kodifikovaná společenská chování jako polibek, objetí, mlasknutí, poplácání na rameno atd. (Frank, 1957; Efron, 1941).

Kódy chuti: jsou přítomny v kulinářské praxi, studovány kulturní antropologii, dosáhly jasné 'sémiotické' systematizace u Lévi-Strausse (1964).

Paralingvistika: studuje tzv. suprasegmentální rysy a volné varianty, které podírají jazykovou komunikaci a které se stále víc a víc jeví jako institucionalizované a systematizované. Viz studie Fonagyho (1964), Stankiewicz (1964), Mahla a Schulzeho (1964, s bibliografií 274 titulů). Trager (1964) rozděluje všechny zvuky, které nemají jazykovou strukturu, na: (a) „nastavení hlasu“ [voice sets] spojená s pohlavím, věkem, zdravotním stavem atd.; (b) parajazyk rozdělený na (i) „kvality hlasu“ (výškový rozsah, ovládání rtů při mluvení, ovládání hlasivek, artikulace atd.); (ii) „konkrétní hlasové projevy“ [vocalizations] opět rozdělené na (ii-1) „hlasové charakterizátory“ (smích, pláč, fňukání, vzlykání, ječení,

šeptání, zívání, řihání atd.), (ii-2) „hlasová určení“ [voice qualifiers] (síla, výška, rozsah), (ii-3) „hlasové oddělovače“ [vocal segregates] (zvuky jazyka a rtů doprovázející citoslovce, nazalizace, dýchání, zvuky mezi promluvy apod.) Dalším objektem paralingvistiky je studium jazyka bubnů a hvízdání (La Barre, 1964).

Lékařská sémiotika: donedávna byla jediným typem zkoumání, který mohl být nazýván „sémiotikou“ či „sémiologií“ (takže i dnes dochází stále k určitému nedorozumění). Rozhodně patří do obecné sémiotiky (jak je pojímána v této knize) a to ve dvojitým smyslu. Jako studium spojení mezi určitými znaky či příznaky a nemocí, na kterou poukazují, tedy studium a klasifikace indexů v Piercově smyslu (Ostwald, 1964). Jako studium způsobu, jakým pacient verbalizuje své vlastní vnitřní příznaky, což se rozšiřuje na své nekomplexnější úrovni k psychoanalýze, která nehledě na to, že je obecnou teorií neuróz a terapií, je systematickou kodifikací významu určitých symbolů poskytnutých pacientem (Morris, 1946; Lacan, 1966; Piro, 1967; Maccagnani, 1967; Szasz, 1961; Barison, 1961).

Kineziologie a proxemika: idea, že gestikulace závisí na kulturních kódech, je již přijatým názorem v kulturní antropologii. K průkopnickým studiím v tomto oboru viz De Jorio (1832), Mallery (1881), Kleinpaul (1888), Efron (1941), Mauss (1950); k současným pokrokům viz Birdwhistell (1952, 1960, 1963, 1965, 1966, 1970), Guilhot (1962), La Barre (1964), Hall (1959, 1966), Greimas (1968), Ekman and Friesen (1969), Argyle (1972) a další. Ritualizované gesto, od etikety k liturgii a pantomimě, je studováno Civianem (1962, 1965).

Hudební kódy: celá hudební věda byla od pythagorejců pokusem popsat pole hudební komunikace jako přísně strukturovaný systém. Stojí za zmínku, že dnešní muzikologie byla ještě před pár lety jen vzácně ovlivněna posledními strukturalistickými studiemi, jež se zabývají metodami a tématy, která vstřebala již před staletími. Nicméně v posledních dvou třech letech se definitivně etablovala hudební sémiotika jako disciplína, která usiluje o nalezení svého 'původu' a rozvíjí nové perspektivy. Mezi průkopnickými pracemi uvedme bibliografii vypracovanou J. J. Nattiezem v *Musique en jeu*, 5, 1971. Co se týče vztahu mezi hudbou a lingvistikou a mezi hudbou a kulturní antropologií, viz Jakobson (1964, 1967), Ruwet (1959, 1973) a Lévi-Strausse (1965, v předmluvě ke knize *Syrové a vařené*). K nástinům nových trendů viz

Nattiez (1971, 1972, 1973), Osmond-Smith (1972, 1973), Stefani (1973), Pousseur (1972) a další. Ve skutečnosti hudba představuje na jedné straně problém sémiotického systému bez sémantické úrovně (nebo obsahové roviny); na straně druhé existují nicméně hudební 'znaky' (či syntagmata) s explicitní denotativní hodnotou (trubkové signály v armádě) a syntagmata nebo celé 'texty', které mají kulturně předem danou konotativní hodnotu ('pastorální' nebo 'napínavá' hudba atd.) V některých historických dobách byla hudba chápána jako sdělení přesných emocionálních a pojmových významů stanovených pomocí kódů nebo přinejmenším 'repertoárů' (viz k barokní epoše Stefani, 1973 a Pagnini, 1974).

Formalizované jazyky: studium těchto jazyků od algebry po chemii leží nepochybně v rámci působnosti sémiotiky. Z významných takových bádání uvedme studie matematických struktur (Vailati, 1909; Barbut, 1966; Prieto, 1966; Gross a Lentin, 1967; Bertin, 1967) a nesmíme zapomenout na starší studie 'umění kombinatoriky' od Raimonda Lullo po Leibnize (viz Mäil, 1968; Kristeva, 1968; a také Rossi, 1960). Pod touto hlavičkou jsou také zahrnuty pokusy nalézt kosmický a meziplanetární jazyk (Freudenthal, 1960⁽²⁾), dále struktury systémů jako Morseova abeceda nebo Booleova algebra stejně jako formalizované jazyky elektronických počítačů (viz *Linguaggi nella società e nella tecnica*, 1970). Zde se objevuje problém „metasémiologie“⁽³⁾.

Psané jazyky, neznámé abecedy, tajné kódy: zatímco studium starobylých abeced a tajných kódů má známé precedenty v archeologii a kryptografii, pozornost věnovaná písmu jako odlišnému jevu od zákonů jazyka, který je písmem transkribován, je relativně nová (k přehledu klasické bibliografie viz Gelb, 1952 a Trager, 1972). Připomínáme i takové studie jako např. McLuhanovu (1962) o *Weltanschauungu** determinovaném technikami tisku a o antropologické revoluci „Guttenbergovy galaxie“ nebo Derridovu „gramatologii“ (1967b). Pojítkem mezi klasickou sémantikou a kryptografií jsou studie Greimasovy (1970) o „écriture cruciverbiste“** a všechny studie, zabývající se problémem rébusů a hádanek (např. Krzyzanowski, 1960).

Přirozené jazyky: každý bibliografický odkaz v této oblasti by měl patrně odkazovat k obecné bibliografii lingvistiky, logiky, filozofie jazyka,

* světový názor (pozn. překl.)

** rukopis křížovkáře (pozn. překl.)

kulturní antropologie, psychologie atd. Měli bychom pouze dodat, že otázky sémiotiky, třebaže na jedné straně vyplývají ze studií logiky a filozofie jazyka (Locke, Peirce), nabývají na straně druhé své nejuplněnější podoby ve studiích *strukturální* lingvistiky (Saussure, Jakobson, Hjelmslev).

Vizuální komunikace: zde není třeba bibliografického odkazu, poněvadž je o tomto předmětu pojednáno přímo v této knize (v kap. 3). Musíme však mít na paměti, že studie takového druhu zahrnují oblast rozpínající se od systémů, s vysokým stupněm formalizace (Prieto, 1966), přes grafické systémy (Bertin, 1967), systémy barev (Itten, 1961), až po studie o ikonických znacích (Pierce, 1931; Marris, 1946, ad.).

Tento posledně zmíněný pojem byl probírán zejména v posledních letech – viz Eco (1968, 1971, 1973), Metz (1970, 1971), Verón (1971, 1973), Krampen (1973), Volli (1973) ad. Nejnovější příspěvky začínají spatřovat pod dosti neurčitou kategorií 'ikonismu' komplexnější řadu znaků, které se posouvají za hranice Peirceova triadického roztržení znaků do *symbolů, ikonů a indexů*. Konečně na nejvyšší úrovni máme studium velkých ikonografických jednotek (Panofsky a Schapiro všeobecně), vizuálních jevů v masové komunikaci, od reklam po komiksy, od systému papírových peněz k hracím a věšteckým kartám (Lekomceva, 1962; Egorov, 1965), rébusům, oděvům (Barthes, 1967) až nakonec dospějeme k vizuálnímu studiu architektury (viz Eco, 1973e), choreografickému zápisu, geografickým a topografickým mapám (Bertin, 1967) a filmu (Metz, 1970c, 1974; Bettetini, 1968, 1971, 1973; a další).

Systémy objektů: objekty vstupují do sémiotiky jako komunikační prostředky počínaje architekturou až po předměty obecně (viz Baudrillard, 1968 a článek o „Communications“ 13, 1969 *Les Objets*). O architektuře viz Eco, 1968; Koenig, 1970; Garroni, 1973; De Fusco, 1973.

Struktura zápletky: v rozsahu od Proppových studií (1928) až po nejnovější příspěvky (Bremond, 1964, 1966, 1973; Greimas, 1966, 1970; Metz, 1968; Barthes, 1966; Todorov, 1966, 1967, 1968, 1970; Genette, 1966; V. Morin, 1966; Gritti, 1966, 1968). Za zdůraznění stojí studie Rusů (Ščeglov, 1962; Žolkovskij, 1962, 1967; Karpinskaja-Revzin, 1966; stejně jako klasičtí ruští formalisté). Studium zápletky zaznamenalo svůj nejdůležitější rozvoj ve zkoumání primitivní mytologie (Lévi-Strauss, 1958a, 1958c, 1964; Greimas, 1966; Maranda, 1968), her a slovesných

příběhů, jež jsou součástí folklóru (Dundes, 1964; Beaujour, 1968; Greimas-Rastier, 1968; Maranda, E. K. & P., 1962). Proniká však také do studií o masové komunikaci, od komiksů (Eco, 1964) po detektivní příběhy (Ščeglov, 1962a) a červenou knihovnu 19. století (Eco, 1965, 1967).

Teorie textu: naléhavé potřeby 'nadvětné' lingvistiky a pokroku v analýze zápletek (stejně jako v analýze jazyka poetiky) vedly sémiotiku k uznání pojetí *textu* jako makrojednotky, řídicí se zvláštními generativními pravidly, v nichž někdy samotný pojem 'znak' – jako elementární sémiotická jednotka – je prakticky neplatný (Barthes, 1971, 1973; Kristeva, 1969). Co se týče generativní textové gramatiky, viz Dijk (1970) a Petöfi (1972).

Kulturní kódy: sémiotický výzkum konečně zaměřuje svou pozornost k jevům, které by bylo obtížné nazývat v přísném slova smyslu znakovými systémy, dokonce ani komunikačními systémy, ale které jsou spíše systémy chování a hodnot. Mám na mysli systémy etikety, hierarchie a tzv. 'sekundární modelující systémy' ['modelling secondary systems'] – pod jejichž názvem Rusové uvádějí mýty, legendy, primitivní teologie, které organizovaným způsobem prezentují světový názor určité společnosti (viz Ivanov a Toporov, 1962; Todorov, 1966), a konečně typologii kultur (Lotman, 1964, 1967a), jež se zabývají kódy, které definují daný kulturní model (např. kód mentality středověkého rytířství); konečně společenské organizace jako rodinné systémy (Lévi-Strauss, 1947) nebo organizovaná komunikační síť rozvinutějších skupin a společností (Moles, 1967).

Estetické texty: sémiotický obor také přesahuje do oblasti tradičně náležející estetice. Estetika se určitě také zabývá nesémiotickými aspekty umění (jako psychologii umělecké tvořivosti, vztahy mezi uměleckou a přirozenou formou, fyzicko-psychologickou definicí estetického požitku, analýzou vztahů mezi uměním a společností atd.). Nicméně se všemi těmito problémy se lze nepochybně vypořádat ze sémiotického hlediska, jakmile je zjištěno (viz 3.7.), že každý kód počítá s *estetickým užitím* svých prvků.

Masová komunikace: obdobně jako estetika, je to obor, který se týká mnoha disciplín, od psychologie po sociologii a pedagogiku (viz Eco, 1964). Poslední dobou se však objevuje tendence vidět problém masové komunikace z hlediska sémiotiky, když byly shledány sémiotické metody užitečnými při vysvětlování četných jevů masové komunikace.

Studium masové komunikace existuje jako disciplína nikoliv tehdy, když zkoumá techniku či účinky určitého žánru (detektivky nebo komiksu, písně nebo filmu) pomocí zvláštní metody zkoumání, ale tehdy, když prokáže, že všechny tyto žánry mají, v rámci industriální společnosti, společné znaky.

Teorie a analýzy masové komunikace jsou prakticky aplikovány na různé žánry, pokud: 1) existuje industriální společnost, která se zdá být přiměřeně homogenní, avšak ve skutečnosti je plná rozdílů a kontrastů; 2) existují kanály komunikace, které jí umožňují dosáhnout nikoliv k určeným skupinám, ale k neomezenému okruhu příjemců v různých sociologických situacích; 3) existují produktivní skupiny, které vyrábějí a vysílají daná sdělení průmyslovými prostředky.

Pokud tyto tři podmínky existují, rozdíly v povaze a účinku mezi různými prostředky komunikace (film, noviny, televize nebo komiks) ve srovnání s výskytem obecných struktur a účinků ustupují zvolna do pozadí.

Studium masové komunikace předpokládá jednotný objekt, neboť tvrdí, že industrializace komunikací mění nejen podmínky pro příjem a vysílání sdělení (a to je zjevný paradox, který se týká metodologie takových studií), ale samotný význam sdělení (což znamená tu skupinu významů, která byla zamýšlena jako neměnná součást sdělení, neboť byla navržena autorem bez ohledu na prostředky šíření). Aby člověk mohl studovat masovou komunikaci, může nebo by se měl uchýlit k různorodým metodám sahajícím od psychologie po sociologii a stylistiku; může však uvažovat o jednotném studiu takových jevů pouze tehdy, pokud budou teorie a analýzy masové komunikace pojímány jako jeden sektor obecné sémiotiky (viz Fabri, 1973).

Rétorika: oživený zájem o studium rétoriky se v současné době soustřeďuje na problém masové komunikace (a tedy na komunikaci s přesvědčovací záměrem). Přečteme-li si znovu staré studie ve světle sémiotiky, získáme velké množství nových podnětů. Od Aristotela ke Quintilianovi přes středověké a renesanční teoretiky až po Perelmana se rétorika jeví jako druhá kapitola v obecném studiu sémiotiky (následující lingvistiku) vypracovaná před staletími a nyní poskytující prostředky disciplíně, která jí do sebe zahrнула. Proto vypadá bibliografie sémiotických aspektů rétoriky stejně jako bibliografie rétoriky (pro předběžnou orientaci viz Lausberg, 1960; Groupe μ, 1970; Chatman, 1974).

0.5. Přirozené hranice: dvě definice sémiotiky

0.5.1. Saussure

Když jsme zmapovali poněkud přibližnou a neuspořádanou formou celý obor sémiotiky, nabízí se jedna otázka: Lze tyto rozmanité problémy a rozdílné přístupy sjednotit? Abychom na takovou otázku mohli odpovědět, musíme se vzdát pouhého popisu a odvážit se formulovat provizorní teoretickou definici sémiotiky.

Můžeme začít použitím definic předložených dvěma učiteli, kteří předpověděli oficiální zrození vědecké organizace této disciplíny: Saussure a Peirce. Podle Saussura (1916) „la langue est un système de signes exprimant des idées et par là comparable à l'écriture, à l'alphabet des sourds-muets, aux rites symboliques, aux formes de politesse, aux signaux militaires, etc. etc. Elle est seulement le plus important de ces systèmes. On peut donc concevoir une science qui étudie la vie des signes au sein de la vie sociale; elle formerait une partie de la psychologie sociale, et par conséquent de la psychologie générale; nous la nommerons sémiologie (du grec semeion, 'signe'). Elle nous apprendrait en quoi consistent les signes, quelles lois les regissent. Puisqu'elle n'existe pas encore, on ne peut pas dire ce qu'elle sera; mais elle a droit à l'existence, sa place est déterminée d'avance“.*

Saussurova definice je dosti významná a značně přispěla k rozšíření povědomí o sémiotice. Jak uvidíme v kapitole 1, pojem znaku jako dvojité entity (označující a označované nebo *znakové vehikulum*** a *význam*) anticipoval a podnítil všechny korelační definice znakové funkce. Pokud by vztah mezi označujícím a označovaným byl založen na základě systému pravidel, kterým je jazyk '*la langue*'; saussureovská sémiologie by byla, zdá se, přísnou sémiotikou signifikace. Není však náhoda, že ti, kteří

* „Jazyk je znakový systém vyjadřující ideje, a je tak srovnatelný s písmem, abecedou hluchoněmých, symbolickými rituály, zdvořilostními formami, vojenskými signály atd. Je však z těchto systémů nejdůležitější. Lze si představit vědu, která studuje život znaků v životě společnosti. Tvořila by část sociální psychologie a v důsledku toho i obecné psychologie; nazveme ji sémiologie (z řeckého semeion, „znak“). Ukázala by nám, z čeho sestávají znaky a které zákony je řídí. Protože zatím neexistuje, nelze říci, čím bude; má však právo na existenci a její místo je již předem vytyčené“. Podle českého překladu Františka Čermáka (SAUSSURE, F. de *Kurz obecné lingvistiky*, Praha: Academia, 1996, s. 52) (*pyozn. překl.*)

** Znakové vehikulum = znakový prostředek, nositel znaku. (*pozn. překl.*)

nazírají na sémiotiku jako na teorii komunikace, se v zásadě opírají o Saussurovu lingvistiku. Saussure nedefinoval pojem označované nijak zvlášť jasně, nechal jej naplňovat cestou mezi mentálním obrazem, pojmem a psychologickou realitou; avšak zcela jasně zdůraznil skutečnost, že označované je cosi, co má něco společného s mentální aktivitou toho, kdo přijímá označující: podle Saussura znaky 'vyjadřují' ideje, a předpokládáme-li, že nesdílel Platónovu interpretaci pojmu 'idea', pak musí být ideje mentálními událostmi, jež se týkají lidské mysli. Tedy na znak se bezpodmínečně pohlíží jako na prostředek komunikace mezi dvěma lidskými bytostmi s cílem něco zprostředkovat nebo vyjádřit. Ne náhodou jsou všechny příklady sémiologických systémů, jež Saussure nabízí, s naprostou jistotou přísně konvencionalizované systémy umělých znaků jako např. vojenské signály, pravidla etikety a vizuální abecedy. Ti, kteří sdílejí Saussurovo pojetí *sémiologie*, ostře rozlišují mezi intencionálními, umělými prostředky (které nazývají 'znaky') a ostatními naturalními nebo neintencionálními projevy, které si, přísně vzato, takový název ani nezasluhují.

0.5.2. Peirce

V tomto smyslu mi definice, kterou předložit Peirce, připadá obsažnější a z hlediska sémiotiky plodnější: „Jsem, pokud vím, průkopníkem, nebo spíše pohůnkem v práci objasňování a odhalování toho, co nazývám *sémiotickým*, tedy doktríny o základní podstatě a fundamentálních varietách možné semiózy“ (1931, 5.488). „Semiózou rozumím akci, vzájemné působení, které je kooperací nebo obsahuje kooperaci *tří* subjektů, jakými jsou znak, jeho objekt a jeho interpretans, kde toto trívazebné působení nelze žádným způsobem rozložit na působení mezi dvojicemi“ (5.484). Interpretans budeme raději definovat později (kapitola 2), nicméně je jasné, že 'subjekty' Peircovy 'semiózy' nejsou lidské subjekty, ale spíše tři abstraktní sémiotické entity, na jejichž vzájemnou dialektiku nemá vliv konkrétní komunikativní chování. Podle Peirce je znakem „něco, co pro někoho něco zastupuje z nějakého hlediska nebo v nějaké úloze“* (2.228). Jak uvidíme, znak může pro někoho něco jiného

* Podle českého překladu souborného díla *Sémiotika* (ed. Palek, B.) Praha: UK, 1997, s. 37. (pozn. překl.)

zastupovat pouze v případě, že vztah 'zastupování' je zprostředkován interpretantem. Nepopírám, že Peirce měl na mysli interpretans (které bylo dalším znakem překládajícím a vysvětlujícím první znak atd. až *donekonečna*) jako psychologickou událost v mysli možného interpreta; pouze tvrdím, že je možné Peircovu definici interpretovat neantropomorfně (jak je navrhováno v kapitolách 1 a 2). Je pravda, že stejnou interpretaci by bylo možné použít i na Saussurův projekt; Peircova definice nám však nabízí něco víc. Nevyžaduje jako součást definice znaku vlastnosti něčeho intencionálně vysílaného a uměle produkovaného.

Peircova triáda může být také aplikována na jevy, které nejsou vysílány člověkem, za předpokladu, že jsou člověkem přijímány, jako je tomu v případě meteorologických příznaků nebo jakéhokoliv jiného indexu.

Ti, kteří redukují sémiotiku na teorii komunikačních aktů, nemohou příznaky považovat za znaky, stejně jako nemohou akceptovat jako znak žádný jiný rys lidského chování, ze kterého příjemce vyvozuje něco o situaci odesílatele, byť si tento odesílatel neuvědomuje, že někomu něco vysílá (viz např. Buysens, 1943; Segre, 1969 atd.). Jelikož tito autoři trvají na tom, že se zabývají výhradně komunikací, mají právo vyloučit z množiny znaků řadu jevů. Namísto vyvrácení tohoto práva bych rád obhájil oprávnění zavést sémiotickou teorii, která by mohla vzít v úvahu širší okruh znakových jevů.

Navrhuji definovat jako znak *cokoli*, co na základě dříve stanovené společenské konvence může být chápáno jako *něco, co zastupuje něco jiného*. Jinými slovy, rád bych akceptoval definici navrhovanou Morrisem (1938), podle níž „něco je znakem právě proto, že je interpretováno jako znak něčeho nějakým interpretem... Sémiotika se pak nezabývá studiem nějakého zvláštního druhu objektů, nýbrž obyčejnými objekty, pokud (a pouze pokud) se účastní semiózy.“ Předpokládám, že přesně v tomto smyslu je třeba chápat Peircovu definici 'zastupující' schopnosti znaku „z nějakého hlediska nebo v nějaké úloze“. Do Morrisovy definice bych zavedl drobnou úpravu, totiž že interpretace interpretem, která by měla charakterizovat znak, musí být chápána jako *možná* interpretace *možným* interpretem. Tento bod však bude blíže osvětlen v kapitole 2. Zde postačí uvést, že lidský adresát je metodologickou (a nikoliv empirickou) zárukou existence signifikace, tj. znakové funkce pevně stanovené kódem. Avšak na druhé straně předpokládána přítomnost lidského odesílatele

nezaručuje znakovou povahu předpokládaného znaku. Jen pod touto podmínkou lze chápat příznaky a indexy jako znaky (jak to dělá Peirce).

0.6. Přírozené hranice: inference a signifikace

0.6.1. Přírozené znaky

Sémiotická povaha indexů a příznaků bude přezkoumána a znovu formulována v kapitole 3. Na tomto místě budeme uvažovat pouze o dvou typech tzv. 'znaků', které jakoby unikaly definici komunikace: jsou to (a) fyzické události pocházející z přírodních zdrojů a (b) lidské chování nezáměrně vysílané jeho odesílatelem. Podívejme se na tyto dva případy blíže.

Z kouře jsme schopni odvodit přítomnost ohně, z kaluže padání deště, ze stopy v písku cestu daného zvířete apod. Tohle všechno jsou případy *inference* a náš každodenní život je naplněn mnoha takovými úsudkovými akty. Je nepřesné tvrdit, že každý akt inference je 'sémiotickým' aktem – i když Peirce tak činil – a je bezpochyby velice neuvážené tvrdit, že každý sémiotický proces v sobě zahrnuje akt inference, nicméně lze zastávat názor, že *existují úsudkové akty, které musejí být uznávány jako sémiotické akty*. Není náhodou, že starší filosofie často spojovala signifikaci a inferenci. Znak byl definován jako zřejmý antecedent konsekventu nebo jako konsekvent antecedentu, jestliže byly již předtím pozorovány podobné souvislosti (Hobbes, *Leviathan*, 1,3); jako entita, ze které je vyvozena přítomná, budoucí nebo minulé existence jiného jsoučna (Wolff, *Ontology*, 1952); jako tvrzení vytvořené platným a zjevným spojením se svým konsekventem (Sextus Empiricus, *Adv. Math.* VIII, 245). Tato přímočará identifikace inference a signifikace patrně ponechává mnoho odlišností nevysvětlenými: potřebuje jen opravit dodatkem 'jestliže je toto spojení kulturně uznáváno a systematicky kodifikováno'.

První lékař, který objevil jakýsi konstantní vztah mezi řadou červených skvrn na pacientově tváři a danou nemocí (spalničkami), provedl úsudek: pokud však byl tento vztah zkonvencionalizován a zaregistrován do lékařských pojednání, byla stanovena *sémiotická konvence*⁽⁴⁾. Znak je tu vždy, když se skupina lidí rozhodne něco použít a uznávat to jako nositele něčeho jiného.

V tomto smyslu musejí být události pocházející z *přírozeného zdroje* také pokládány za znaky, neboť existuje konvence, která nutně předpokládá kódovanou korelaci mezi výrazem (vnímanou událostí) a obsahem (jeho příčinou nebo možným účinkem). Událost může být znakovým prostředkem-nositelům své příčiny nebo svého účinku za předpokladu, že příčina nebo účinek nejsou ve skutečnosti odhalitelné. Kouř je znakem ohně pouze tehdy, když oheň není vnímán zároveň s kouřem: kouř však může být znakovým prostředkem neviditelného ohně za předpokladu, že společenská norma spojila nutně a obvykle představu kouře s ohněm.

0.6.2. Neintencionální znaky

Druhý případ je ten, když lidská bytost předvádí jednání, která jsou někým vnímána jako signalizační prostředky odkazující na něco jiného, i když si odesílatel není vědom prozrazujícího charakteru svého chování. Typickým příkladem je gestikulace. Za určitých okolností je možné dokonale odhalit kulturu, z níž gestikulující pochází, neboť jeho gesta mají jasnou schopnost konotace. I když neznáme socializované významy těchto gest, v každém případě můžeme poznat, že gestikulující je Ital, Žid, Anglosas atd. (viz Efron, 1941), tak jako je snad téměř každý schopen rozeznat, zda hovoří Číňan nebo Němec, třebaže sám neumí čínsky nebo německy. Tato chování mohou něco značit, třebaže odesílatel sám jim takovou způsobilost nepřisuzuje.

Můžeme připustit, že tento případ je obdobný jako u „vnitřních příznaků nemoci“: za předpokladu, že existuje pravidlo přisuzující jistým gestikulačním stylům kulturní původ, budou tato gesta chápána jako znaky nezávisle na vůli odesílatele. Nelze se však vyhnout podezření, že pokud je gesto předváděno lidskou bytostí, existuje tu nějaká podvědomá významová intence. Náš příklad je v tomto případě komplikován faktem, že se zabýváme něčím, co má silné vazby s komunikativní praxí. Pokud bylo v případě příznaků snadné poznat signifikační vztah bez jakéhokoliv podezření ohledně aktuální komunikace, v druhém případě se vyskytuje vždy podezření, že subjekt *předstírá* nevědomé jednání se zvláštní komunikační intencí; na druhé straně je možné, že chce svůj komunikativní záměr ukázat, zatímco adresát interpretuje jeho chování jako nevědomé, bezděčné. Mimoto může subjekt jednat nevědomě,

zatímco adresát mu přisuzuje záměr oklamat jej. A tak dále. Tato souhra vědomého a nevědomého jednání a přisuzování odesilateli záměrnost a bezděčnost generuje četné komunikativní záměny, které mohou dát vzniknout celé řadě omylů, *arrière pensées*, * dvojsmyslnostem apod.

Tabulka na obr. 1 by měla znázorňovat všechny možné případy porozumění a nedorozumění. O představuje odesilatele, A adresáta, IO 'intenci přisuzovanou adresátem odesilateli', zatímco + a - znamenají záměrné/nezáměrné vysílání (z hlediska odesilatele) nebo vědomé/nevědomé přijetí (z hlediska adresáta): V případě 1 např. lhář záměrně předstírá znaky dané nemoci, aby oklamal adresáta, zatímco adresát si je zcela dobře vědom toho, že odesilatel lže.

	O	A	IO
1	+	+	+
2	+	+	-
3	+	-	(+)
4	+	-	(-)
5	-	+	+
6	-	+	-
7	-	-	(+)
8	-	-	(-)

Obr. 1

V případě 2 je oklamání úspěšné. V případech 3 a 4 odesilatel záměrně vysílá signifikantní chování, které adresát přijímá jako prostý stimul zbavený jakékoli intencionality: jako v případě, kdy se chci zbavit nudného návštěvníka, klepu prsty na stole, abych dal najevo nervózní napětí. Adresát může toto chování vnímat jen jako podprahový podnět, který jej dráždí; v takovém případě mi nemůže přisuzovat záměrnost nebo nezáměrnost (proto je + a - v závorkách), třebaže později může (nebo nemusí) zjistit, že mé chování bylo záměrné.

Případy 1 a 2 vyjadřují rovněž protiklad poslední situace: klepu záměrně a adresát vnímá mé chování jako signifikantní, ačkoliv mně může nebo nemusí přisoudit záměrnou signifikantní intenci. Ve všech těchto

* vedlejší úmysly (pozn. překl.)

případech (které mohou tvořit vhodné kombinatorické vysvětlení mnoha mezilidských vztahů, jejichž typy zkoumal Goffman (1963, 1967, 1969)), se chování stávají znaky díky rozhodnutí na straně adresáta (vycvičeného kulturní konvencí) nebo díky rozhodnutí na straně odesilatele, aby v adresátovi podnítil rozhodnutí chápat tato chování jako znaky.

0.7. Přirozené hranice: dolní práh

0.7.1. Stimuly

Jestliže se nelidské nebo lidské avšak neintencionální události mohou stát znaky, pak sémiotika rozšiřuje své pole působnosti za často fetišizovaný práh: ten, jenž odděluje znaky od věcí a umělé znaky od přirozených. Avšak zatímco získává toto teritorium, ztrácí nevyhnutelně obecná sémiotika svou moc nad další strategickou pozicí, na niž neuváženě uplatňovala nárok. Totiž, poněvadž může být cokoli považováno za znak jedině tehdy, pokud existuje konvence, která mu dovolí zastupovat něco jiného, a poněvadž některé behaviorální reakce nejsou vyvolávány konvencí, stimuly *nelze* považovat za znaky.

Podle známého Pavlova experimentu pes slintá, když je stimulován zazvoněním kvůli podmíněnému stimulu. Zvonění zvonku vyvolá slintání bez jakéhokoli dalšího zprostředkování. Nicméně z hlediska vědce, který ví, že každému zazvonění musí odpovídat slintání, zazvonění zastupuje slintání (i kdyby tam pes nebyl): existuje zde kódovaná korespondence mezi dvěma událostmi, tak že jedna zastupuje druhou. Povídá se jeden starý vtip, podle kterého se v Moskvě potkají dva psi, jeden velmi tlustý a silný, druhý žalostně vychrtlý. Ten druhý se ptá prvního: „Prosím tě, jak se ti daří najít žrádlo?“. První zoosémioticky odpoví: „To je jednoduché. Každý den v poledne zajdu do Pavlova institutu a začnu slintat: bezprostředně poté přijde podmíněný vědec, zazvoní a podá mně žrádlo“. V tomto případě vědec zpětně reaguje na stimul, nicméně pes zakládá jakýsi reverzibilní vztah mezi slintáním a žrádlem: ví, že danému stimulu musí odpovídat daná reakce, a proto pes zná kód. Slintání je pro něj znakem vhodné reakce ze strany vědce. Naneštěstí pro psy to není pravý způsob, jak se věci mají – přinejmenším v rámci klasického experimentu: zvuk zvonku je stimulem pro psa, který

slintá nezávisle na jakémkoli společenském kódu, zatímco psycholog považuje psí slintání za znak (nebo příznak) toho, že stimul byl přijat a vyvolal náležitou reakci.

Podle mého názoru je rozdíl mezi postojem psa a postojem psychologa poučný: tvrdit, že stimuly nejsou znaky, nutně neznamená, že by se jimi sémiotický přístup neměl zabývat. Sémiotika se zabývá znakovou funkcí, avšak tato znaková funkce představuje korelaci dvou funkcí, které (vně této korelace) nejsou sémiotické povahy. Pokud nicméně mohou – jsou-li jednou uvedeny ve vzájemný vztah – takové povahy nabyt, jsou ze strany sémiotiků hodny pozornosti. Existují některé jevy, které by mohly být neuváženě počítány mezi zdánlivě nesignifikantní stimuly, pokud si neuvědomíme, že 'z určitého hlediska nebo funkce' se mohou 'pro někoho' chovat jako znaky.

0.7.2. Signály

Například vlastními předměty teorie informatiky nejsou znaky, nýbrž spíše jednotky přenosu, které mohou být kvantitativně počítány bez ohledu na jejich význam a které z tohoto důvodu musejí být správně nazývány 'signály' a nikoliv 'znaky'. Tvrdit, že tyto *signály* nemají z hlediska sémiotického přístupu význam, by bylo dost ukvapené. Člověk by pak nebyl schopen vzít do úvahy různé rysy lingvistické '*signifikantní*' stránky znaku, která, třebaže je přísně organizovaná a početně zjistitelná, může být nezávislá na jeho významu a má pouze opoziční hodnotu. Sémiotika se zde střetává tváří v tvář se svým dolním prahem. Nicméně učinit rozhodnutí, zda tento práh respektovat či nikoliv, považují za velice obtížné.

0.7.3. Fyzická informace

Člověk musí ze sémiotického uvažování bezpochyby vyloučit neurofyziologické a genetické jevy, podobně jako cirkulaci krve nebo aktivitu plic. Ale co například informační teorie, které pokládají smyslové jevy za cestu signálů od periferních nervových zakončení ke kůře mozkové nebo genetické jevy za kódovaný přenos informací? Bylo by pravděpodobně rozvážné říci, že neurofyziologické a genetické jevy

nejsou záležitostí sémiotiků, kdežto neurofyziologické a genetické informační teorie ano.

Všechny tyto problémy nejspíš naznačují, aby byl tento dolní práh posuzován pečlivěji a s větší pozorností, což učiníme v kapitole 1.

Připustíme-li, že sémiotika čerpá mnoho svých vlastních pracovních prostředků (např. pojmy informace a binární volby) z disciplín zabývajících se tímto spodním prahem, člověk jej může stěží vyloučit bez komplikujících následků. Jevy na spodním prahu by měly být spíše izolovány jako poukaz k bodu, kde se sémiotické jevy vynořují z něčeho nesémiotického, jako jakýsi 'chybějící mezičlánek' mezi univerzem signálů a univerzem znaků.

0.8. Přirozené hranice: horní práh

0.8.1. Dvě hypotézy o kultuře

Přijmeme-li pojem 'kultura' v jeho pravém antropologickém smyslu, pak jsme okamžitě konfrontováni se třemi základními kulturními jevy, jimž lze zdánlivě upřít vlastnosti komunikativních jevů: a) tvorba a využití předmětů užívaných pro transformaci vztahu mezi člověkem a přírodou; (b) příbuzenské vztahy jako primární jádro institucionalizovaných společenských vztahů; (c) ekonomická výměna zboží.

Tyto tři jevy jsme nezvolili náhodou: jsou to nejen konstitutivní jevy každé kultury (společně se zrodem artikulovaného jazyka), ale byly vybrány jako objekty různých sémiologicko-antropologických studií, aby se ukázalo, že celá kultura je signifikace a komunikace a že lidstvo a společnost existují jedině tehdy, pokud jsou ustaveny vztahy komunikace a signifikace.

Musíme dávat dobrý pozor, abychom si uvědomili, že tento typ zkoumání lze artikulovat prostřednictvím dvou hypotéz, z nichž jedna je poměrně 'radikální' – jakýsi 'nesmlouvavý požadavek ze strany sémiotiky' – a druhá se naproti tomu zdá být 'umírněná'.

Zde jsou tyto hypotézy: (i) celá kultura *musí* být studována jako sémiotický jev; (ii) všechny aspekty kultury *mohou* být studovány jako obsahy sémiotické aktivity. Radikální hypotéza byla obvykle šířena ve dvou extrémních formách: „kultura je *pouze* komunikace“ a „kultura není *nic víc* než systém strukturovaných signifikací“. Tyto formulace směřují

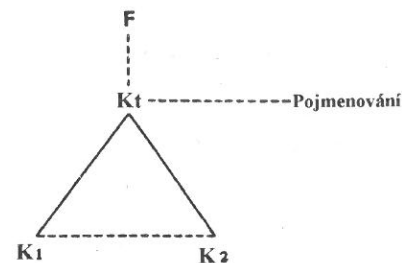
nebezpečně k idealismu a měly by být opraveny takto: „celá kultura by měla být studována jako komunikativní jev založený na systémech signifikace.“ To nejen znamená, že kultura může být tímto způsobem studována, ale – jak uvidíme – jedině pomocí takového studia lze objasnit některé její fundamentální mechanismy.

Rozdíl mezi formulacemi 'kultura by měla být studována jako' a 'kultura je' je ihned zřejmý. Ve skutečnosti je jednou věcí tvrdit, že objekt je *essentialiter* něčeho, a druhou, že může být nazírán *sub ratione* tohoto něčeho.

0.8.2. Nástroje

Pokusím se uvést několik příkladů. Když Australopithekové použili kámen, aby rozbili lebku paviánovi, nejednalo se ještě o kulturu, i když ve skutečnosti transformovali přírodní prvek v nástroj. Řekněme, že kultura se rodí, jestliže: (i) myslící bytost stanoví novou funkci kamene (bez ohledu na to, zda na něm dále pracuje a promění jej v pazourek); (ii) nazve jej „kamenem, který k něčemu slouží“ (bez ohledu na to, zda ho tak nazve nahlas pro ostatní nebo mlčky pro sebe); (iii) rozezná jej jako „kámen, který odpovídá funkci F a který má název Y“ (bez ohledu na to, zda jej tak použije podruhé: stačí, že jej poznala).⁽⁵⁾

Tyto tři podmínky se v sémiotickém procesu projevují následovně: Na obr. 2 je K_1 první kámen užitý poprvé jako prostředek-nástroj a K_2 jiný kámen, odlišný od prvního ve velikosti, barvě a váze. Předpokládejme nyní, že náš Australopithecus poté, co použil náhodně prvního kamene a poté, co rozpoznal jeho možnou funkci, přistupuje ke druhému kameni (K_2) o několik dní později a rozpoznává jej jako *projev* [token], individuální výskyt obecnějšího modelu (Kt), který je abstraktním *typem* [type], k němuž odkazuje také K_1 . Když narazí na K_2 a je schopen jej zahrnout (společně s K_1) pod typ Kt , nahlíží na něj náš Australopithecus jako na *znakový prostředek* možné funkce F. K_1 a K_2 , jakožto projevy typu Kt , jsou signifikantní formy *odkazující* k F a *zastupující* ji. Podle typové charakteristiky každého znaku nemusejí být K_1 a K_2 považovány pouze za znakový prostředek možného významu (funkce F): pokud oba zastupují F (a naopak) jsou zároveň (a z různých hledisek) znakovým prostředkem a významem F podle *zákona úplné reverzibility*.

Obr. 2

Možnost dát kameni-typu (a kteréhokoliv jeho výskytu) *jméno*, dodává našemu znázornění novou sémiotickou dimenzi. Jak uvidíme na stránkách věnovaných vztahu mezi *denotací* a *konotací* (2.3.), jméno denotuje kámen-typ jako jeho význam, ale okamžitě konotuje funkci, jejímž je kámen-objekt (nebo kámen-typ) označujícím.

V zásadě to nepředstavuje nic víc než *systém signifikace* a nezahrnuje vlastní *proces komunikace* (kromě toho, že je nemožné představit si případ takových signifikačních vztahů, kdy by nebyly určeny ke komunikativním účelům).

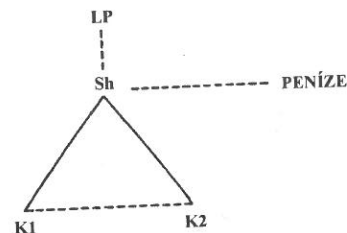
Nicméně z těchto podmínek ani neplyne, že skutečně existují dvě lidské bytosti: situace je rovněž možná v případě osamění, ztroskotaného Robinsona Crusoe. Je ovšem nutné, aby kdokoliv, kdo užije kámen poprvé, zvážil možnost předání nabyté informace sobě samému příští den, a aby si za tímto účelem vypracoval mnemotechnickou pomůcku, významový vztah mezi objektem a funkcí. Jediné užití kamene neznamená kulturu. Stanovit, jak může být funkce opakována a přenést informaci od dnešního osamělého ztroskotance k tomu samému muži zítra, to je kultura. Osamělý člověk se stává jak vysílačem, tak příjemcem komunikace (na základě zcela primitivního kódu). Je zřejmé, že definice jako je tato (zcela zjednodušeně řečeno), může vést k identifikaci myšlenky a jazyka: nicméně je problematické tvrdit jako Peirce (5.470–480), že *i myšlenky jsou znaky*. Ve své extrémnější podobě se však problém objeví, jen když uvážíme extrémní příklad ztroskotaného jedinice komunikujícího se sebou samým. Jakmile máme dva jedince, jeden může problém přeložit do slov, nikoliv ve smyslu myšlenek, nýbrž *pozorovatelných znakových prostředků*.

Okamžik, kdy dochází ke komunikaci mezi dvěma lidmi, bychom si mohli dobře představit v případě, kdy to, co lze pozorovat, je verbální nebo piktografický znak, jímž odesílatel sděluje adresátovi objekt-kámen a jeho možnou funkci prostřednictvím jména (např. /lebkorozbiječ/ nebo /zbraň/). Tím se však dostáváme pouze k naší druhé hypotéze: kulturní objekt se stal obsahem možné verbální komunikace. *První hypotéza* místo toho předpokládá, že odesílatel by mohl sdělovat funkci objektu bez nutnosti použít verbálního pojmenování, pouhým ukázáním objektu. Předpokládá tedy, že jakmile bylo možné použití kamene jednou konceptualizováno, stává se kámen sám konkrétním znakem svého možného použití. Je tudíž otázkou tvrzení (Barthes, 1964 a), že jakmile existuje společnost, každá funkce je automaticky transformována do *znaku této funkce*. To je možné jen tehdy, když existuje kultura. Avšak kultura existuje pouze díky tomu, že je to možné.

0.8.3. Komodity

Nyní přejdeme k takovým jevům jako ekonomická směna. Musíme především eliminovat dvojznačnost, že by každá 'směna' byla 'komunikací' (stejně jako si někteří myslí, že každá komunikace je 'přenos'). Je pravda, že každá komunikace zahrnuje výměnu signálů (právě tak jako výměna signálů zahrnuje přenos energie); existují však výměny jako např. zboží (nebo žen), které jsou výměnami nejen signálů, ale také spotřebovatelných fyzických těles. Směnu komodit je možné považovat za sémiotický jev (Rosii-Landi, 1968) ne proto, že směna zboží v sobě zahrnuje fyzickou výměnu, ale protože je při směně *užitková hodnota* zboží transformována do jeho *směnné hodnoty* – a proto proces signifikace nebo *symbolizace* zaujímá místo, zdokonalené později objevením peněz, které *zastupují něco jiného*.

Ekonomické vztahy řídící směnu zboží (jak jsou popsány v první knize *Kapitálu* Karla Marxe) mohou být znázorněny stejným způsobem jako v případě znakové funkce představované nástrojem-kamenem (Obr. 3).

Obr. 3

Na obr. 3 jsou K_1 a K_2 dvě komodity zbavené jakékoli užitkové hodnoty (ta byla sémioticky znázorněna na obr. 2). V první knize *Kapitálu* Marx nejen ukazuje, jak se mohou všechny komodity v obecném směnném systému stát znaky zastupujícími jiné komodity: také podotýká, že tento vztah vzájemné signifikace je umožněn proto, že systém komodit je strukturován pomocí *opozic* (podobných těm, jaké vypracovala lingvistika, aby mohla popsat strukturu například fonologického systému). V rámci tohoto systému se *//komodita číslo 1//* stává komoditou, *v níž* je vyjádřena směnná hodnota «komodity číslo 2» («Komodita číslo 2» se stává položkou, jejíž směnná hodnota je vyjádřena *//komoditou číslo jedna//*).⁶⁾ Tento signifikační vztah je umožněn kulturní existencí směnného parametru, který můžeme označit jako Sh (směnná hodnota). Jestliže v systému užitkových hodnot všechny položky odkazují k funkci F (odpovídající užitkové hodnotě), v systému směnných hodnot Sh odkazují zpět ke kvantitě lidské práce nutné k výrobě obou komodit K_1 a K_2 (tento parametr je vyznačen jako LP). Všechny tyto položky mohou být, v důmyslnějším kulturním systému, ve vzájemné korelaci díky univerzálnějšímu ekvivalentu, penězům (které z určitého hlediska odpovídají kulturnímu názvu zastupujícímu jak komodity, tak jejich abstraktní a 'typové' ekvivalenty, LP a Sh). Jediný rozdíl mezi mincí (jako znakovým prostředkem) a slovem je ten, že slovo může být reprodukováno bez ekonomického úsilí, kdežto mince je nereprodukovatelný předmět (který má některé z vlastností svého objektu-komodity). To jednoduše znamená, že existují různé druhy znaků, které musejí být rozlišovány také podle ekonomické hodnoty jejich *výrazového materiálu*. Marxistická analýza také ukazuje, že sémiotické schéma řídící kapitalistickou ekonomikou rozlišuje LP a Sh (které jsou

vzájemně ekvivalentními) od třetího prvku, *mzdy* obdržené dělníkem, který vykonává LP. Rozdíl mezi LP, Sh a Mzdou vytváří *nadhodnotu*. Nicméně tento fakt, velmi významný z hlediska ekonomiky, neodporuje našemu sémiotickému modelu; na druhou stranu to ukazuje, jak může sémiotika objasnit jisté aspekty kulturního života; a jak z určitého hlediska spočívá vědecký přístup k ekonomice v odhalování jednostrannosti některých povrchních sémiotických kódů, která je jejich *ideologickou* kvalitou (viz 3.9.).

Vrátíme-li se zpět k obr. 2, uvědomíme si, že byl jednostrannou reprezentací komplexnějších vztahů. Kámen vlastně nemá jen *tuto* určitou funkci F (rozbití hlavy), ale také mnoho dalších; a potenciální globální sémiotický systém (tj. reprezentace kultury v její celkovosti) musí brát v úvahu každou možnou užitnou hodnotu (tj. každý možný sémantický obsah nebo význam) nebo daný objekt – tedy zaznamenat každý druh funkční *synonymičnosti* a *homonymie*.

0.8.4. Ženy

Uvažujeme nyní nad výměnou žen. V jakém smyslu může být považována za symbolický proces? V takovém kontextu by se ženy jevily jako *fyzické objekty*, určené k užívání prostřednictvím fyziologických operací (mají být *konzumovány* jako v případě jídla nebo jiného zboží). Nicméně, kdyby žena byla jen fyzickým tělem, se kterým by manžel vstupoval do sexuálních vztahů za účelem zplození synů, nebylo by možné vysvětlit, proč *každý* muž nekopuluje s *každou* ženou. Proč je muž jistými konvencemi vázán k tomu, aby si zvolil jednu ženu (nebo více, podle zvyku), podle velice přesných a neměnných pravidel volby? Protože jen symbolická hodnota ženy ji v rámci systému staví *do opozice* k jiným ženám. V momentě, kdy se žena stává 'manželkou', již není jen fyzickým tělem: je *znakem*, který konotuje systém společenských povinností (Lévi-Strauss, 1947).

0.8.5. Kultura jako sémiotický jev

Je tedy zřejmé, jak vytváří moje první hypotéza ze sémiotiky obecnou teorii kultury a v závěrečné analýze nahrazuje sémiotikou kulturní

antropologii. Zredukovat celou kulturu na sémiotiku však neznamená, že je nutno zredukovat celý materiální život na čistě mentální události. Pohlížet na celek kultury *sub specie sémiotica* neznamená říci, že kultura je pouze signifikace a komunikace, ale že jí můžeme porozumět důkladněji, pokud ji budeme nazírat ze sémiotického hlediska. A že objekty, chování, výrobní vztahy a hodnoty ve společnosti fungují právě takto, protože se řídí zákony sémiotiky. Pokud jde o *umírněnou hypotézu*, ta prostě říká, že každý aspekt kultury se stává sémantickou jednotkou.

Tvrdit, že třída objektů (např. «automobil») se stává sémantickou entitou, pokud je označena prostřednictvím znakového prostředku /automobil/, nás příliš daleko nedovede. Je jasné, že sémiotika se také bude zabývat např. chloridem sodným (který není kulturní, ale přírodní entitou) v momentě, kdy je chápán jako význam znakového prostředku /sůl/ (a naopak).

Naše druhá hypotéza však implicitně nabízí něco navíc, tj. že systémy významů (chápané jako systémy kulturních jednotek) jsou organizovány jako struktury (sémantická pole a osy), které se řídí stejnými sémiotickými pravidly, jež byly vytvořeny pro struktury znakového prostředku. Jinými slovy, «automobil», jakmile je uveden v korelaci se znakovým prostředkem /automobil/, není jen sémantickou entitou. Stane se sémantickou jednotkou, jakmile je uspořádán do osy opozic a vztahů s dalšími sémantickými jednotkami jako «doprava», «bicykl» nebo «nohy» (v opozici „jet autem“ vs. „jít pěšky“). V tomto smyslu existuje *alespoň jeden způsob*, jak chápat všechny kulturní jevy na sémiotické rovině: všechno, co nemůže být v sémiotice studováno žádným jiným způsobem, je studováno na úrovni strukturální sémantiky. Problém však není tak jednoduchý. Automobil může být pojímán na různých úrovních (z různých hledisek): (a) na *fyzikální úrovni* (má váhu, je vyroben z kovu a jiných materiálů); (b) na *mechanické úrovni* (funguje a plní určitou funkci na základě určitých zákonů); (c) na *ekonomické úrovni* (má směnnou hodnotu, stanovenou cenu); (d) na *sociální úrovni* (naznačuje určité společenské postavení); (e) *sémantické úrovni* (není jen objektem jako takovým, ale kulturní jednotkou dosazenou do systému kulturních jednotek, s nimiž vstupuje do určitých vztahů, které jsou studovány strukturální sémantikou, do vztahů, které zůstávají stejné, i kdyby se znakové prostředky, kterými je označujeme, změnily; tzn. – i kdybychom místo /automobil/ byli nuceni říkat /vůz/ nebo /coche/).

Vraťme se nyní k úrovni (d), tj. sociální úrovni. Pokud automobil (jakožto individuální konkrétní objekt) indikuje určité společenské postavení, pak nabyl symbolické hodnoty nejen tehdy, když abstraktní třídu označujeme jako obsah verbální nebo ikonické komunikace (tzn. když je sémantická jednotka «automobil» indikována prostřednictvím znakového prostředku /vůz/ nebo /voiture/ nebo /bagnole/). Má symbolickou hodnotu také jako *objekt*. Jinými slovy, objekt //automobil// se stává znakovým prostředkem sémantické jednotky, kterou není jen «automobil», ale např. «rychlost» nebo «pohodlí» či «bohatství». Objekt //automobil// se také stává znakovým prostředkem pro jeho možné využití. Na společenské úrovni má objekt *jako objekt* již svou vlastní znakovou funkci, a proto sémiotickou povahu. Tudiž druhá hypotéza, podle které kulturní jevy jsou obsahy možné signifikace, již odkazuje zpět k první hypotéze, podle níž kulturní jevy musejí být nazírány jako signifikační prostředky.

Nyní se podívejme na úroveň (c) – úroveň ekonomickou. Viděli jsme, že se objekt, na základě své směnné hodnoty, může stát znakovým prostředkem (vehikulem) jiných objektů. Je to jediné proto, že všechno zboží nabývá pozici v systému, jehož prostředky jsou v opozici k jinému zboží, tzn. že je možno zavést *kód zboží*, v němž jedna sémantická osa je utvořena tak, aby korespondovala s druhou sémantickou osou, a zboží první osy se stává znakovým prostředkem pro zboží druhé osy, které se stává zase naopak jeho významem. Podobně i ve verbálním jazyce se znakový prostředek (/automobil/) může stát významem jiného znakového prostředku (/vůz/) v rámci metajazykové diskuse, o jakou jsme se pokusili na předcházejících stranách. Druhá hypotéza tudíž odkazuje k první hypotéze. V kultuře se každá entita může stát sémiotickým jevem. Zákony signifikace jsou zákony kultury. Z tohoto důvodu kultura umožňuje nepřetržitý proces komunikativních výměn, pokud existuje jako systém systémů signifikace. *Kultura může být kompletně studována z pohledu sémiotiky.*

0.9. Epistemologické hranice

Existuje však třetí druh prahu, epistemologický práh, který nezávisí na definici sémiotického objektu, nýbrž spíše na definici teoretické 'čistoty'

samotné disciplíny. Jinými slovy, sémiotik by měl vždy prozkoumat jak svůj předmět, tak své kategorie, aby rozhodl, zda se bude zabývat abstraktní teorií čisté kompetence ideálního tvůrce znaku (kompetence, která může být formována axiomatically a vysoce formalizovaným způsobem) nebo zda to bude sociální jev podrobený změnám a restrukturalaci, podobající se spíše síti vzájemně propletených částečných a dočasných kompetencí než jako krystal vypadajícímu a neměnnému modelu. Problém bych postavil takto: objekt sémiotiky se může obrazně podobat (i) buď povrchu moře, kde nezávisle na pohybu molekul vody a souhrně podmorských proudů existuje jakási průměrná výsledná forma, které se říká Moře, (ii) nebo pečlivě upravené krajině, kde zásah člověka průběžně mění formu osídlení, obydlí, plantáží, kanálů apod. Jestliže akceptujeme druhou hypotézu, která představuje epistemologický předpoklad, jenž je základem této knihy, musíme také akceptovat další podmínku sémiotického přístupu, která nebude podobná zkoumání moře, kde lodní brázda zmizí, jakmile loď přejede, ale spíše zkoumání lesa, kde stopy aut nebo nohou modifikují zkoumaný terén, takže popis, který o něm průzkumník podává, musí také vzít v úvahu ekologické změny, které sám způsobil.

Podle teorie kódů a znakové produkce, kterou hodlám předložit, bude zjevné, že sémiotický přístup je řízen jistým *principem neurčitosti*: pokud jsou signifikace a komunikace sociální funkce, které determinují organizaci a vývoj společnosti, 'mluvit' o 'mluvení', signifikovat signifikaci nebo komunikovat o komunikaci musí mít nutně vliv na univerzum řeči, signifikace a komunikace.

Sémiotický přístup k fenoménu 'semiózy' musí být charakterizován tímto druhem uvědomění si vlastních mezí. Být opravdu 'vědecký' obyčejně znamená nepředstírat, že jsme vědecktější než situace dovoluje. V 'humanitních' vědách člověk často nachází 'ideologický klam' společný mnoha vědeckým přístupům, který spočívá ve víře, že něčí přístup není ideologický, protože se mu daří být 'objektivní' a 'neutrální'. Co se mne týče, zastávám stejně skeptický názor, že všechna zkoumání jsou 'motivovaná'. Teoretické bádání je formou sociální praxe. Každý, kdo chce něco poznat, to chce poznat proto, aby s tím něco učinil. Jestliže prohlašuje, že chce danou věc poznat jen proto, 'aby věděl' a ne 'aby činil', znamená to, že to chce poznat proto, aby neučinil nic, což je ve skutečnosti jen podloudný způsob, jak něco učinit, tj. zanechat svět právě takový, jaký je (nebo pokud to dotyčného přístup předstírá, jakým by měl být).

Ceteris paribus, domnívám se, že 'vědecktější' je neskrývat své vlastní motivace, abych tak ušetřil své čtenáře jakýchkoliv 'vědeckých' podvodů. Jestliže je sémiotika teorií, pak by měla být takovou teorií, která výslovně umožňuje ustavičně kriticky zasahovat do sémiotických jevů. Od těch dob, co lidé mluví, vysvětlování, proč a jak mluví, musí determinovat jejich příští způsob mluvení. V každém případě mohou sotva popřít, že to determinuje můj vlastní způsob mluvení.

POZNÁMKY

1. Existují jisté polemiky, zda by se disciplína měla nazývat 'sémiotika' nebo 'sémiologie'. 'Sémiologie' s vazbou na Saussurovu definici, 'sémiotika' s vazbou na definici Peircovu a Morrisovu. Kromě toho by bylo pravděpodobně možné hovořit o sémiologii s vazbou na obecnou disciplínu, která studuje znaky a nevšímá si jazykových znaků o nic více než jako zvláštní oblasti; Barthes (1964) však převrátil Saussurovu definici naruby nazíráním na sémiologii jako na *translingvistiku*, která zkoumá všechny znakové systémy podle lingvistických zákonů.

Tak by se mohlo zdát, že každý, kdo se hodlá zabývat studiem znakových systémů, které nutně nejsou závislé na lingvistice, musí hovořit o sémiotice. Na druhé straně fakt, že Barthes interpretoval Saussurův návrh takovým způsobem, jakým jej interpretoval, nám nebrání navrátit se k původnímu významu. Nicméně jsem se rozhodl přijmout tvar 'sémiotika' jednou provždy, aniž bych věnoval pozornost argumentům o filozofických a metodologických implikacích těchto dvou termínů, abych se tak přizpůsobil rozhodnutí, učiněnému mezinárodním výborem v lednu 1969 v Paříži, který založil Mezinárodní asociaci pro sémiotický výzkum [International Association for Semiotic Studies]. Poněvadž se přidržuji Ockhamovy britvy, v této knize neberu v úvahu některé další důležité distinkce. Hjelmslev (1943) např. navrhuje rozdělit sémiotiku na (a) vědeckou a (b) nevědeckou, přičemž obě bude zkoumat (c) metasémiotika. Metasémiotické zkoumání nevědecké sémiotiky má být sémiologií, jejíž terminologii bude zkoumat metasémiologie. Pokud existuje také konotativní sémiotika, bude podobně existovat meta-(konotativní) sémiotika. Toto rozdělení nicméně nebere v úvahu (z historických důvodů) mnoho nových přístupů k signifikačním a komunikačním jevům. Hjelmslev např. nazýval 'konotátory' [connotators] takové jevy jako intonace, hlasové rejstříky, gesta, které nebyly toho času předmětem vědecké sémiotiky, bývaly by měly být zkoumány metasémiologií, zatímco dnes spadají do oblasti působnosti paralingvistiky, která by patrně byla 'vědeckou sémiotikou'. Hjelmslevova velká zásluha spočívala v tom, že zdůraznil, že neexistuje objekt, který nelze objasnit lingvistickou (a sémiotickou) teorií. Dokonce i kdyby jeho sémiotická hierarchie měla být přeformulována, na jeho návrhy musí být neustále pamatováno. Hjelmslevův přívrženec Metz (1966 b) navrhuje nazývat všechny formalizace přírodních věd 'sémiotikou' a humanitní vědy 'sémiologií'. Greimas (1970) navrhuje aplikovat název 'sémiotika' na vědy o výrazu a název 'sémiologie' na vědy o obsahu. Byly navrhovány různé další klasifikace, jako např. Peircova, Morrisova nebo rozlišování navrhované Tartuskou sovětskou školou mezi 'primárními modelujícími systémy' (vlastní objekt lingvistiky)

a 'sekundárními modelujícími systémy'. Některé další klasifikace je možno nalézt v diskusích publikovaných v *Approaches to Semiotics* (Sebeok, Bateson, Hayes, 1964) jako je např. klasifikace Goffmanova: (a) detektivní modely (indexy); (b) sémantické kódy; (c) komunikační systémy v přísném smyslu; (d) sociální vztahy; (e) jevy interakce mezi dvěma mluvčími. Viz také Sebeok (1973) a Garroni (1973).

2. Podívejme se však na námitky vznesené proti této knize Robertem M. W. Dixonem v jeho recenzi v *Linguistics*, 5, kde poznamenává, že i matematické vzorce, považované autorem za 'univerzální', jsou abstrakcemi z indoevropských syntaktických modelů a že jim proto může být porozuměno pouze někým, kdo již zná kódy daných přirozených jazyků.

3. To se týká potřeby hyperformalizovaného jazyka, utvořeného z *prázdných znaků* a přizpůsobeného deskripci všech sémiotických možností. K tomuto projektu, navrhovanému moderními sémiologi, viz Julia Kristeva, „L'expansion de la sémiotique“ (1967). Odkazuje zde na bádání ruského teoretika Linzbacha a předpovídá axiomatiku, jejíž prostřednictvím „bude sémiotika vybudována na mrtvole lingvistiky, jejíž smrt prorokoval Linzbach a které lingvistika podlehne poté, co připraví půdu pro sémiotiku, demonstrující izomorfismus sémiotických praktik s ostatními komplexy našeho univerza.“ Sémiotika bude proto prezentována jako axiomatické místo setkání všeho možného vědění, zahrnující umění a vědy. Tento návrh rozvíjí Kristeva v „Pour une sémiologie des paragrammes“ (1967) a v „Distance et anti-representation“ (1968), kde uvádí Linnarta Malla, „Une approche possible du Sunyayada“, jehož studium 'subjektu s nulovou logikou' a pojmu 'prázdná' ve starých budhistických textech zvláště připomíná Lacanovu *'vide'*. Musíme však upozornit na to, že celek tohoto axiomatického programu odkazuje sémiotiku zpět k Leibnizově *characteristica universalis* a od Leibnize zpět k pozdně středověkým *artes combinatoriae* a k Lullovi.

4. Od tohoto okamžiku by mělo být vymezeno, co to *konvence* je. Není těžké vysvětlit, jak může být postulován konvencionální vztah mezi červenými skvrnkami a spalničkami: člověk může použít verbálního jazyka jako metajazykového prostředku. Co však s takovými konvencemi, které se nemohou opírat o předcházející metajazyk? Těto otázky (způsobu znakové produkce zvané 'invence') budou věnovány kapitoly 3.6.7.–3.6.9. Pro provizorní avšak přijatelné pojetí 'konvence' se na čas přidržme toho, jež navrhl Lewis, 1969.

5. Zda Australopithekové tohle všechno aplikovali či nikoliv, nevíme. Postačí však trvat na tom, že toto všechno se musí aplikovat na první bytost, která předvedla sémiotické chování. To by mohlo znamenat – jak ukazuje Piaget (1968, p.79), že inteligence předchází 'jazyk'. To však neznamená, že inteligence předchází semiózu. Pokud eliminujeme rovnítko 'semióza = verbální jazyk', lze nazírat na inteligenci a semiózu jako na jeden proces.

6. Poněvadž je tato kniha o *semiótice* a nikoliv jen o lingvistice, budu nucen občas uvést nonverbální prostředek jako znakový prostředek daného kulturního obsahu (viz kap. 2). Když jsem předtím učinil rozhodnutí znázorňovat znakový prostředek mezi svislými čarami (/xxx/), a jelikož v knize je třeba rovněž uvádět objekty realizované prostřednictvím slova, dovoluji mi přijmout, že když něco, co není slovo, je chápáno jako znakový prostředek, a je tudíž představováno slovem, toto odpovídající slovo bude napsáno *kurzívou* mezi dvojitými svislými čarami (//xxx//). Dvojitě uvozovky tak znamenají «objekt obvykle odpovídající tomuto slovu». Taktó /automobil/ představuje slovo 'automobil', zatímco //automobil// představuje objekt obvykle nazývaný /automobil/.

1: Signifikace a komunikace

1.1. Základní model komunikace

Jestliže každý komunikační systém musí být vykládán vzhledem k systému signifikací, je nezbytné vyčlenit *základní strukturu komunikace* tam, kde může být komunikace nazírána ve své nejelementárnější podobě. Přestože je každý příklad signifikace kulturní konvencí, existuje jeden komunikační proces, v němž nejde, zdá se, o vůbec žádné kulturní konvence, nýbrž pouze – jak bylo naznačeno v 0.7. – o průchod stimulů. Takový proces nastává v případě, kdy je přenášena tzv. fyzická 'informace' mezi dvěma mechanickými zařízeními.

Když na přístrojové desce automobilu signalizuje plovák dosaženou úroveň benzínu, probíhá tento proces jen pomocí mechanického řetězce příčin a účinků. Přesto tu jde podle zásad teorie informace o 'informační' proces, který je určitým způsobem také považován za proces

**UMBERTO ECO
TEORIE SÉMIOTIKY**

A THEORY OF SEMIOTICS

**Janáčkova akademie múzických umění v Brně
Brno 2004**